

Сушко О.І, Туркіна Ю.М.

Фразеологія в контексті суспільно-політичного спілкування (на матеріалі текстів службових документів першої половини ХХ ст.)

Сушко Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент,
Туркіна Юлія Михайлівна, магістрант

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Анотація. Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячений виявленню особливостей політичної комунікації засобами фразеології на матеріалі текстів службових документів першої половини ХХ ст. На основі теоретичних положень у даній праці з'ясовано роль фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в мовленні політиків, громадських діячів, посадових осіб у період активзації пошуків нової ідеології, нового бачення ідеї державотворення в першій половині ХХ ст.

Ключові слова: політична комунікація, суспільно-політичний дискурс, фразеологізоване утворення, семантико-видова опозиція

Процес входження України у світову політичну спільноту супроводжується формуванням національного поля політичної комунікації, оскільки саме політичне спілкування уможливило зміни суспільних систем, певною мірою виявляє динаміку суспільної свідомості. З огляду на це політична комунікація все більше привертає увагу дослідників (Алтухов В.М., Вакуров В.Н. та ін.).

Метою пропонованої праці є дослідження фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу як засобу вираження політичної комунікації.

Комунікативний політичний простір експлікований політичним дискурсом, який у новітній період насичений специфічними соціо-психолінгвістичними феноменами, без розуміння природи яких іноді складно пізнати сутність політичного дискурсу. У цьому сенсі важлива роль відводиться когнітивному аналізу фразеологізованих утворень політичного дискурсу, оскільки він дає змогу здійснити лінгвістичний моніторинг суспільної свідомості.

У політичній комунікації суб'єктивна характеристика змістового аспекту спілкування може бути пов'язана зі спеціальним спотворенням чи ідеалізацією соціальних реалій, а тому роль фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в цьому аспекті є безперечною. З огляду на це поза увагою дослідників мови як інструменту маніпулятивного впливу не повинні залишатися фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу, які активно функціонують у службових текстах I пол. ХХ ст., виступаючи важливим засобом вираження політичної комунікації.

Ділова фразеологія органічно вплітається в мову офіційно-ділового стилю й разом з нею обслуговує суспільні відношення людей, є засобом зв'язку органів влади й окремих груп населення, забезпечує міжнародні зв'язки в галузі політики, економіки, культури. Оскільки тексти офіційно-ділового стилю мають різну сферу використання, призначення та мету, то залежно від цього змінюється добір мовних одиниць взагалі й фразеологічних одиниць зокрема. Принагідно зауважимо, що лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості будь-якого ділового документа варіюють залежно від його жанру.

Жанрами офіційно-ділового стилю є „види ділових паперів, офіційне листування, а також документи, які в офіційно-діловій сфері різних галузей суспільної діяльності та в житті окремої людини мають свою форму і лише окремі з них набули загальноофіційного

використання”. Іншими словами, жанр – це різновид мови, що визначається конкретними умовами мовленнєвої ситуації з метою використання.

У жанрах офіційно-ділового стилю основною особливістю мовної канви тексту є стандартизованість, яка сприяє недопусканню в текст суб'єктивності або якийсь особистих авторських оцінок, а також визначає конкретне мовне оформлення тексту, характерне тільки для цього жанру.

У сучасному мовознавстві існує кілька видів класифікацій жанрових різновидів офіційно-ділового стилю. Їх автори висувають й обґрунтовують необхідність того чи іншого фактора при віднесенні документа до окремого жанру (стандартизованість, сфера людської діяльності, зміст документа тощо). Так, зокрема, М.П. Брандес виділяє такі мовні жанри офіційно-ділового стилю:

- урядові постанови, парламентські вказівки, які регламентують урядову діяльність;
- дипломатичні договори, ноти, які регулюють міжнародні стосунки;
- кодекси, що регулюють юридичні офіційно-ділові стосунки;
- звіти, акти, які регулюють роботу в торгівлі й економіці;
- військові кодекси, рапорти, що використовуються у військовій сфері;
- ділові листи, які регулюють життєдіяльність організацій і підприємств;
- службові й доповідні записки, заяви, що регулюють життя окремої людини.

У даному дослідженні підтримано традиційну класифікацію жанрових форм офіційно-ділового стилю, яка будується на врахуванні як мовних, так і позамовних чинників, що й дозволяє говорити про оформлення однотипних фактів певними документами, однорідними за найменуванням, формою та змістом.

На сучасному етапі в межах офіційно-ділового стилю традиційно виділяється три підстили:

- законодавчий;
- адміністративно-управлінський;
- дипломатичний.

Кожен із названих підстилів характеризується своєю жанровою неоднорідністю.

У ході дослідження з'ясовано, що фразеологічні одиниці функціонують у текстах службових документів у всіх названих підстилях, проте частотність їх використання неоднакова. Це пояснюється тим, що

добір мовних одиниць (у тому числі й фразеологізмів) певною мірою визначається жанровою приналежністю документа.

Відомо, що перша половина ХХ ст. в історії України – це складний період визвольних змагань за державність і незалежність, це утворення Української Незалежної Республіки, це історія Української Гетьманської Держави, Директорії, ЗУНР. Саме в цей період було складено чимало законодавчих документів, які регулювали обов'язкові правові норми, сприяли виконанню розпоряджень державного характеру. Особливість мови цих документів визначалася їх жанровою приналежністю. Тому функціонування фразеологічних одиниць у названому підстилі має специфічний характер. Дослідження показали, що законодавчий підстиль послуговується частіше власне діловими фразеологізмами, які найчастіше використовуються в таких жанрах, як: конституція, статут, постанова, рідше – в указах і законах.

Конституція – основний закон держави, що визначає суспільний і державний лад, виборчу систему, принципи організації та діяльності державних органів, основні права та обов'язки громадян [ВТСУМ, 449]. У текстах цього жанру використовуються такі фразеологічні одиниці, як: *заявити свою волю, переступ по службі, державна автономія повітів*.

Статут – зведення правил, що визначають завдання, структуру, функції та порядок діяльності якої-небудь установи, організації тощо. Цей жанр оперує такими фразеологічними одиницями: *оберігати гідність нації*.

Постанова – розпорядження, акт органів державної влади. У межах цього жанру функціонують такі фразеологізми: *урядити маніфестацію, уздоровити відносини, усамостійнення народного господарства, сприяти упрощенню, стояти на чолі держави, визначити виконавчу владу, найвище законодавче тіло, шлях союзних в'язань, авторитетне вирішення, господарська самовистарчальність нації, вистарчальна платня, удержавити підприємство, стан монолітного державного тіла, межі державної виконності, унедійснити постанову, здорові прояви, метове назначення прямування, чинник динамічного тривання, природа Української нації*.

Закон – встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу. Наведемо приклади фразеологізмів, характерних для цього жанру: *приймати димісії*.

Резолюція – рішення, постанова, прийняті, ухвалені з'їздом, зборами і ін. внаслідок обговорення будь-яких питань. У текстах резолюцій функціонують такі фразеологізми: *воля пограничної людності, зачинити збори, заспокоїти земельний голод, догляд міжнародних чинників*.

Ще одним жанром адміністративно-управлінського підстилю є наказ. Наведемо приклади: *сіяти анархію, ворог української влади, порядок зносин з вищим начальством, брак дисципліни*.

Лист – писане звертання до особи чи осіб, розраховане на широке розповсюдження. Авторами службових листів є переважно відомі державні діячі, політики, посадові особи.

Листи першої половини ХХ ст. містять офіційно-ділову фразеологію, причому не лише на питомій

українській основі, а й з певним залученням іншомовної лексики. Наведемо приклади: *принести найглибшу подяку, приязні відносини*.

Отже, жанрові особливості текстів службових документів першої половини ХХ століття полягають у тому, що в усіх аналізованих жанрах використовуються загальнолітературні стійкі звороти, які виконують номінативну функцію. Крім цього, в окремих жанрах – службових листах, зверненнях, відозвах функціонують образні вислови, які дозволяють передати загальне поняття через конкретний словесний образ, тобто через використання таких фразеологізованих утворень, які дозволяють посилити семантичне значення додатковими експресивними та оцінними відтінками.

Аналізуючи особливості використання фразеологізмів у названих вище жанрах адміністративно-управлінського та дипломатичного підстилів офіційно-ділового стилю, помічаємо певний вплив художнього стилю української мови, який був уже достатньо розвиненим у першій половині ХХ ст. й виконував функцію впливу. Очевидно, саме з метою впливу на об'єкт комунікації образні вислови проникають у мовну канву тих жанрів офіційно-ділового стилю, які розраховані на широкі верстви населення. Але якщо в художньому стилі образність виявляється в багатоплановому, системному викладі, то в офіційно-діловому стилі специфіка образності, на наш погляд, полягає в тому, що вона певною мірою забарвлює інформаційний текст, виступаючи засобом маніпулятивного впливу.

Відомо, що фразеологічні одиниці офіційно-ділового стилю переважно позбавлені будь-якого експресивно-емоційного забарвлення. Проте дослідження показують, що в деяких офіційно-ділових документах функціонують (правда, значно рідше) експресивно забарвлені вислови, які виділяємо в окрему групу. Як зазначає М.П. Брандес, у текстах, пов'язаних з окремими сферами офіційного життя (переважно дипломатія), "помічається емоційна експресивність і навіть образність" [3, 155]. Це пояснюється тим, що в таких текстах відбувається процес взаємодії офіційно-ділового та публіцистичного стилів. У цьому плані М.П. Брандес підкреслює, що "емоційно-експресивний зміст текстів офіційно-ділового стилю – ознака естетичної функції конкретного мовленнєвого жанру, яка, з одного боку, виступає у своєму прямому призначенні справляти суб'єктивно-духовний вплив на одержувача інформації у певних сферах адміністративної діяльності, а з другого, – вирішує допоміжне завдання – оптимізацію впливової (прагматичної) функції висловлювання" [3, 157].

Фразеологічні одиниці, які характеризуються певною образністю, функціонують переважно в дипломатичному й адміністративно-управлінському підстилях офіційно-ділового стилю, а в законодавчому підстилі їх використання обмежене.

Дослідження показали, що в основі творення фразеологічних одиниць цієї групи стоїть метафора. Тому сутність семантичних перетворень компонентів аналізованих нами образних висловів полягає в тому, що фраземотворчі компоненти в процесі фразеологізації розвивають у собі якісно нові властивості.

У нашому дослідженні метафору розглянуто у вузькому значенні. У фразеології метафорі відводиться окрема роль, оскільки, як слушно зазначає Сніжана

Велковська, метафора базується на статичних ознаках, намагаючись вловити сталі якості об'єктів, які завдяки метафоричній образності стають доступними чуттєвому сприйняттю.

Як показали дослідження, політики та громадські діячі першої половини ХХ ст. у зв'язку з активізацією пошуків нової ідеології та спробами реалізації моральних цінностей народу неодноразово зверталися до використання відповідних метафоричних моделей, які в нашому дослідженні кваліфікуються як фразеологізовані утворення політичного дискурсу, оскільки їм властива цілісність значення, що формується внаслідок переосмислення вільного словосполучення-прототипу, деактуалізації його компонентів; відтворюваність, оскільки вони відтворюються як цілісні одиниці з фіксованим значенням; відносна постійність компонентного складу; експресивність, домінуючою ознакою створення якої є метафоричність. Ці вислови є органічним складником суспільно-політичної фразеології.

Перша половина ХХ ст. була насиченою різними політичними подіями, а тому особлива роль відводилася політичному мовленню як сукупності вербальних структур, що використовувалися у сфері політики та здійснювали вплив на політичну свідомість громадян, залучаючи їх до перебігу політичних процесів.

Як відомо, в політиці мова виконує не тільки комунікативну функцію, а й виступає одним із засобів впливу, а точніше – маніпулятивного впливу, який передбачає не лише повідомлення про політичну дійсність, а й її інтерпретацію, а також її оцінку як явну, так і приховану. Особливість політичного мовлення полягає в тому, що воно покликане зумовлювати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу є важливим складником політичного мовлення. Окремі дослідники вважають, що широке використання метафоричних висловів у політичному дискурсі є ознакою кризової політичної та економічної ситуації. Так, наприклад, О.М.Баранов підкреслює, що саме метафоричні вислови в мові публічних виступів політиків або в мові політичних документів є "передбаченням кризового стану суспільної свідомості" [2, 162].

Дослідження показали, що з метою впливу на користувачів текстів службових документів у першій половині ХХ ст. в системі експресивно-забарвленої суспільно-політичної фразеології простежується семантично-видова опозиція "добре – погане", "прогресивне – реакційне". Фразеологізми цієї групи, відтворюючи окремі сторони політичного життя, виступають своєрідною вказівкою на вибір об'єктом комунікації тієї чи іншої політичної позиції.

Відомо, що українцям властива мовленнєва коректність, лаконічність висловлювання. Тому цілком закономірно, що фразеологізовані в текстах службових документів першої половини ХХ ст. – багатопланова мовна система, в центрі якої – прагнення якомога точніше й стиліше передати різні сторони життя народу.

Семантика фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу в текстах службових документів досліджуваного періоду відображає як позитивні сторони суспільного укладу, так і ті негативні моменти, які існували в суспільстві. Тому окремо виділяємо:

а) вислови, функціонування яких розраховане на створення піднесеності мовлення; б) вислови, яким властиве знижене забарвлення.

Фразеологізовані утворення першої підгрупи використовуються в текстах службових документів з метою передати кращі риси характеру особистості, охарактеризувати провідних політичних діячів тощо. Сюди залучаємо такі вислови, як: *розумна частина української еміграції, викликати пошану до українського імені, галюза слов'янських народів, спадкоємці Переяславської Конституції, придбати славу лицарів, персоніфікувати душу нації, підняти Стяг і Бунчук боротьби* тощо.

Дослідження показали, що в суспільно-політичній комунікації суб'єктивна оцінка змістового аспекту спілкування інколи пов'язується зі спеціальним негативом у змалюванні соціальних реалій. Значна роль у цьому сенсі належить суспільно-політичним фразеологізмам, які функціонують у тексті службового документа з метою давати характеристику окремим подіям, політикам і громадським діячам за певним шаблоном, традицією, звичкою (адже номінація може мати вирішальне значення для сприйняття), а також спонукати індивіда й соціум прийняти певне визначення і сформувані навколо нього емоційну ауру. Такі фразеологізовані утворення виділяємо в окрему підгрупу.

До другої підгрупи залучаємо вислови, які окреслюють різні негативні сторони життя (нещирість, легковажність, недалекоглядність): *симпатії платонічного характеру, становище Євангельських дів, політична наївність, пасинок партії, за деревами не бачити лісу, партійні слабодухи* й подібні.

Семантика фразеологізованих утворень суспільно-політичного дискурсу супроводжується конкретною оцінкою тих або інших політичних явищ, а самі фразеологізовані вислови текстів службових документів першої половини ХХ ст. виступають важливим засобом формування політичної свідомості суб'єктів. Крім цього, особливість функціонування суспільно-політичних фразеологізованих утворень полягає також і в тому, що саме теорія впливу та суспільно-політична фразеологія дозволяють вивчати специфіку мислення політиків, громадських діячів за даними фразеології, а також відтворювати стан суспільної свідомості за текстами службових документів.

Специфіка суспільно-політичних фразеологізованих одиниць полягає в тому, що, потрапляючи в текст службового документа, вони органічно поєднуються з особливостями офіційно-ділового стилю, набуваючи рис, притаманних саме цьому функціональному стилю, що дозволяє говорити про останній як такий, що відрізняється від інших функціональних стилів не тільки своєрідною фразеологією, але й особливим використанням фразеологічного фонду мови.

Фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу функціонують переважно в текстах службових листів. Оскільки авторами таких листів були відомі політичні діячі, які блискуче володіли українською мовою, можна вважати, що окремі вислови є авторськими фразеологізованими одиницями.

Як бачимо, в текстах студійованого періоду окрему групу становлять фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу, що найчастіше помічаємо в таких жанрах офіційно-ділового стилю, як службовий

лист, звернення, відозва (адміністративно-управлінський підстиль), меморандум, нота (дипломатичний підстиль). Це можна пояснити тим, що названі жанри офіційно-ділового стилю розраховані на широкий загал, а тому фразеологізовані утворення, органічно включені в тексти цих документів, покликані зумовлювати бажану для суб'єкта мовну чи поведінкову реакцію з боку об'єкта комунікації. Отже, аналізований нами фразеологічний матеріал службових документів першої половини XX ст. виступає невід'ємною складовою політичної комунікації, яка потребує всебічного дослідження в новітній період.

Отже, фразеологізми офіційно-ділового стилю займають належне місце в системі української фразеології, що ще раз підкреслює багатогранність стилістичної системи української мови. Дослідження фразеологічних одиниць з погляду їх стилістичної організації засвідчує, що фразеологізми офіційно-ділового стилю належать до книжної фразеології, яка своїми специфічними рисами вирізняє цей стиль з-поміж інших. У межах його різновидів розрізняємо стильові підвиди.

У перспективі дослідження – подальше вивчення мови суспільно-політичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алтухов В.М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць в науковому та офіційно-діловому стилях української мови // Українська мова. Теорія і практика: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – С. 89-90.
2. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н. Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М.: Эдиториал, 1991. – 193 с.
3. Брандес Н.П. Стилистика текста. Теоретический курс. – М.: Прогресс – Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 461 с.
4. Вакуров В.Н. Метафорическая природа фразеологических единств русского языка // Филологические науки. – 1981. – № 4. – С. 48-54.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Altukhov V.M. Features idioms operation in the scientific and official-business style Ukrainian language // Ukrainian language. Theory and Practice: Papers of Interuniversity Scientific Conference. - Donetsk: DSU, 1997. - P. 89-90.
2. Baranov A.N., Karaulov Yu.N. Russian political metaphor (materials to the dictionary). - M.: Editorial, 1991. - 193 p.
3. Brandes N.P. The style of the text. Theoretical course. - M.: Progress - Tradition; INFRA-M, 2004. - 461 p.
4. Vakurov V.N. Metaphorical nature of phraseological unities of Russian Philology // . - 1981. - № 4. - P. 48-54.

Sushko O.I., Turkina J.M. Phraseology in the context of social and political communication (on the basis of official documents of the first half of XX century)

Abstract. The article continues the cycle of publications of the author, devoted to the research of the features of political communication by facilities of phraseology based on the material of official documents of the first half of the XX century. On the basis of theoretical studies in this work the role of phraseology formations of social and political debate is found out in the speech of politicians, publicmen in a period of activating of the searches of new ideology, new view of the idea of state formeng in the first half of the XX century.

Keywords: *political communication, social and political debate phraseology, education, semantic-specific opposition*

Сушко О.И., Туркина Ю.Н. Фразеология в контексте социальной-политического общения (на материале текстов служебных документов первой половины XX века)

Аннотация. Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященный выявлению особенностей политической коммуникации средствами фразеологии на материале текстов служебных документов первой половины XX в. На основе теоретических положений в данной работе выяснена роль фразеологизированных образований общественно-политического дискурса в речи политиков, общественных деятелей, должностных лиц в период активации поисков новой идеологии, нового видения идеи государства в первой половине XX в.

Ключевые слова: *политическая коммуникация, общественно-политический дискурс, фразеологизованы образования, семантико-видовая оппозиция*